

דיני מוקצה (שיעור 7)

היתרים מיוחדים לטלטל מוקצה מחמת גופו

שיעור מספר 43

בשיעורים האחרונים הגדרנו את מוקצה מחמת גופו, והבאנו מספר דוגמאות מעשיות, שאף הן חידדו את הבנת גדרי סוג מוקצה זה. בשיעור זה נעסוק בשני היתרים שהתירו חז"ל לטלטל מוקצה מחמת גופו – אם המוקצה מאוס במיוחד, ואם הוא עלול להוות סיכון.

לפני שניכנס לדברים, יש לציין שאורחות החיים שלנו היום שונים משמעותית ממה שהיה בזמן הגמרא וימי הראשונים. דוגמאות רבות שהגמרא והראשונים עוסקים בהם לא היו עולים על דעתנו, ואף עשויים לעורר בנו דחיה. הדוגמאות בהם נעסוק (לפחות אלו המובאים ממקורות אלו) היו מעשיות ביותר בזמנם.

גרף של רעי

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף לו עמוד ב

אמר שמואל: גרף של רעי ועביט של מימי רגלים מותר להוציאן לאשפה, וכשהוא מחזירו - נותן בו מים ומחזירו. סבור מינה: גרף של רעי, אגב מנא - אין, בפני עצמו - לא. תא שמע: דההוא עכברתא דאשתכח בי אספרמקי דרב אשי, אמר להו רב אשי: נקטה בצוציתה ואפקוה

רש"י מסכת ביצה דף לו עמוד ב

נותן בו מים ומחזירו - דמוקצין מחמת מאוס הן, ואי לאו אגב מיא - לא מצי לטלטינהו, ולהוציאן הוא דשרו ליה משום כבודו.

סבור מינה - מדשמואל היו סבורים התלמידים דדוקא גרף נקט, דאגב מנא שרי לטלטל את הרעי, אבל בפני עצמו, ליטול את הרעי או דבר מאוס ממש בידו ויוציאנו - לא שרו ליה באספרמקי - בשמים בצוציתה - בזנבה

חברותא ביצה דף לו עמוד ב

אמר שמואל: גרף של רעי ועביט של מימי רגלים [כלי חרס הן שנפנין עליהן, והכלי שמטילין בו רעי נקרא "גרף", והכלי שמטילין בו מי רגלים נקרא "עביט" (מציאות שהייתה מאוד נפוצה עד לפני כמה עשרות שנים)], הואיל ומאוס הוא ואין זה כבוד האדם שיהיו שם ויימאסו עליו, לפיכך מותר להוציאן לאשפה. וכשהוא מחזירו לכלי הריק, אין יכול לטלטלו כמות שהוא שהרי מוקצה מחמת מיאוס הוא [רש"י], ואף שהתירו לו לטלטלן כדי להוציא את מה שיש בו לאשפה, הרי שלהחזירו למקומו אינו יכול, ולפיכך: נותן בו מים ומחזירו, שאגב המים שאינם אסורין הרי זה מטלטל אף את הכלי. סבור מינה, היו סבורים התלמידים לפרש דברי שמואל שהזכיר את הכלים בהיתר ההוצאה לאשפה, שטלטול גרף של רעי אגב מנא [טלטול הרעי ומימי רגלים אגב הכלי שבה הם מונחים] אין אכן מותר לטלטלן, אבל טלטולן בפני עצמו לא. תא שמע שלא כהבנתם: דההוא עכברתא דאשתכח בי אספרמקי דרב אשי [נמצא עכבר בין הבשמים של רב אשי]. אמר להו רב אשי: נקטה בצוציתא ואפקוה [תפשו את העכבר בזנבו והוציאוהו], שהרי הוא כגרף של רעי שמותר לטלטלו; הרי למדנו שמותר להוציא דבר מאוס אף שלא אגב כלי.

חז"ל התירו לפנות את הדברים המאוסים מאוד, למרות שהם מוקצים, משום כבוד הבריות (כפי שפירש רש"י לעיל). בסוף הגמרא מתברר שגם עכבר כלול בהיתר זה.

❖ הרחבות – מדוע יש צורך לתת מים בגרף של רעי כדי להשיבו, הרי הוא כלי!

המשנה במסכת שבת מציעה פתרון שנשמע פחות סימפטי –

משנה מסכת שבת פרק טז משנה ז

כופין קערה על גבי הנר בשביל שלא תאחוז בקורה ועל צואה של קטן

הגמרא תמחה – מדוע לא ליישם את הפתרון של שמואל?

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכא עמוד ב

ותיפוק ליה דהוי גרף של רעי. וכי תימא: גרף של רעי אגב מנא - אין, איהו גופיה - לא, והא ההוא עכבר דאשתכח באיספרמקי דרב אשי, ואמר להו: נקוטו בצוציתיה ואפקוה! - באשפה. - וקטן באשפה מאי בעי ליה? - בחצר. - חצר נמי, גרף של רעי הוא! - באשפה שבתצר

רש"י מסכת שבת דף קכא עמוד ב

תיפוק ליה דגרף של רעי הוא - דמאיס, ולפנייה דהא קיימא לן במסכת ביצה: גרף של רעי מותר להוציאו לאשפה. וכי תימא גרף של רעי דמותר אגב מנא אין - הא דקיימא לן מותר להוציאו - משום דרמי במנא, דגרף היינו כלי חרס העשוי לכך, ואגב מנא הוא דשרי לטלטולי, אבל בפני עצמו לא, והכא לאו במנא רמי. באספרמקי - בשמים.

בצוציתיה - בזנבו, אלמא: בלאו מנא נמי מטלטלי ליה.

ומשני: באשפה - דלא רמי קמיהו, ולא גרף של רעי הוא.

קטן באשפה מאי בעי - סתם אשפה ברשות הרבים הוא, ומאי בעי קטן התם, דקא מיכסי ליה בשביל קטן?

ומשני: בחצר - דשכיח קטן התם, קא סלקא דעתך בחצר דלאו אשפה, וקפריך: סוף סוף גרף של רעי הוא ומשני: באשפה שבחצר.

חברותא שבת דף קכא עמוד ב

ותיפוק ליה דהוי גרף של רעי, שמותר להוציאו מחמת מאיסותו. וכי תימא לתרץ, כי רק גרף של רעי, דהיינו, רק צואה הנמצאת בכלי חרס, אגב מנא, אגב כלי החרס שהיא נמצאת בו, אין, אכן מותר לטלטלה. אבל איהו גופיה, הרעי עצמו, דהיינו, הצואה כשלעצמה - לא מטלטלין. וכאן מדובר שלא היתה הצואה מונחת בכלי ולכן אי אפשר לפנותה מדין גרף של רעי. אי אפשר לומר כן. כי, והא הווא עכבר, שהוא מאוס כצואה, דאישתכח באיספרמקי בבשמים דרב אשי. ואמר להו רב אשי: נקוטו בצוציתיה בזנבו ואפקוהו, והוציאוהו. על אף שלא היה העכבר בכלי. ומשנין: כאן מדובר שלא היתה הצואה צריכה פינוי, לפי שהיתה באשפה. ולא הוצרכו אלא לכסותה כדי שלא יטפח בה התינוק. ותמהינן: וכי קטן במקום אשפה - מאי בעי ליה, מה הוא עושה שם? ומשנין: אכן לא בצואה המוטלת באשפה עסקינן אלא בצואה הנמצאת בחצר, ששכיח בה קטן. ופרכינן: מחצר נמי יהיה ניתן לפנותה. שהרי גרף של רעי הוא! ומשנין: שהמשנה מדברת - באשפה שבחצר, שאין צורך לפנות את הצואה ממנה.

מדיון זה אנו למדים שההיתר לטלטל דברים מאוסים אינו גורף. מותר לטלטלם רק בכדי הצורך. אם הם כבר מרוחקים דיים, אין היתר לטלטלם כלל. ואפילו במצבים גבוליים, שניתן להימנע ממאיסותם, עדיף לכפות עליהם כלי ולא לטלטלם. וכך פסקו הרמב"ם והשו"ע -

רמב"ם הלכות שבת פרק כו הלכה יג

כל דבר מטונף כגון רעי וקיא וצואה וכיוצא בהן אם היו בחצר שיושבין בה מותר להוציאן לאשפה או לבית הכסא וזה הוא הנקרא גרף של רעי, ואם היו בחצר אחרת כופין עליהן כלי כדי שלא יצא הקטן ויתלכלך בהן

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף לד

כל דבר מטונף, כגון: רעי וקיא וצואה, בין של אדם בין של תרנגולים וכיוצא בהם, אם היו בחצר שיושבים בה, מותר להוציאם לאשפה או לבית הכסא, ואפי' בלא כלי; ואם היו בחצר שאינו דר שם, אסור להוציאם. ואם ירא מפני התינוק שלא יתלכלך בה, מותר לכפות עליה כלי

גדרי גרף של רעי

הדוגמאות שבגמרא, ברמב"ם ובשו"ע לגרף של רעי הן דוגמאות אוניברסליות. צואה ומי רגלים, קיא, עכבר מת. אך במקור אחר בגמרא מוצג רף נמוך בהרבה. את שיטת רבי נחמיה פגשנו בשיעור 37. רבי נחמיה סובר שמותר לטלטל רק כלי שמלאכתו להיתר, ורק לצורך שימוש בו (ולצורך מקומו אסור לטלטל כלי שמלאכתו להיתר!). הגמרא מבררת - לפי רבי נחמיה, איך מפנים את השולחן בשבת?

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכד עמוד א

לרבה אליבא דרבי נחמיה, הני קערות היכי מטלטלינן? - אמר להו רב ספרא: מידי דהוה אגרף של רעי. אמר ליה אביי לרבה: למר, אליבא דרבי נחמיה הני קערות היכי מטלטלינן להו? אמר ליה: רב ספרא חברין תרגמה - מידי דהוה אגרף של רעי

רש"י מסכת שבת דף קכד עמוד א

לרבה אליבא דרבי נחמיה - דאמר דבר שמלאכתו להיתר לצורך מקומו לא. הני קערות - לאחר אכילה, היכי מטלטל להו לסלקן מלפנינו?

חברותא שבת דף קכד עמוד א

לרבה אליבא דרבי נחמיה דסבירא ליה דכלי שמלאכתו להיתר אין מטלטלין אותו לצורך מקומו, הני קערות שהשתמשו בהן לאכילה, לאחר האוכל היכי מטלטלינן להו והאיך מורידין אותן מהשלחן, הלא כלי שמלאכתו להיתר אינו מיטלטל לצורך מקומו? אמר להו רב ספרא: הא דמטלטלין קערות לאחר האוכל, מידי דהוי אגרף כלי של רעי. וכמו שהתירו לטלטל גרף של רעי כך התירו לטלטל כל דבר מאוס מפני כבודו. ולכן כלים מלוכלכים אחר האוכל מותר להורידן מן השולחן. אמר ליה אביי לרבה: למר אליבא דרבי נחמיה דסבירא לך דכלי שמלאכתו להיתר אין מטלטלין אותו לצורך מקומו, הני קערות אחר האוכל היכי מטלטלינן להו? אמר ליה רבה, רב ספרא חברין חברינו תרגמה, דההיתר הוא מידי דהוי אגרף של רעי.

גם לפי ההבנה המחמירה בשיטת רבי נחמיה, מותר לטלטל את הקערות המלוכלכות מכיוון שהן דומות לגרף של רעי.
 אם כך, מתברר שגם לכלוך שכזה מוגדר כגרף של רעי. אם כך יש לבחון מחדש מהו הרף המגדיר מהו 'גרף של רעי'.
 למדנו בשיעור 37 שאסור לטלטל נר שהיה דלוק באותה שבת (באחד השיעורים העתידיים נרחיב בדיון זה בצורה משמעותית יותר).

מרדכי מסכת ביצה פרק ביצה רמז תרמב

נר שהדליקו בה בשבת אסור לטלטלו, ויש מתירין משום דהוי כגרף של רעי. ואין זה נכון, כי כל השוטים יאמרו דאנינו דעתייהו! ואינו מותר אלא למי שהוא אסטניס, והמחמיר לא הפסיד

נראה שהמרדכי מתלבט בדיוק בנקודה זו. מצד אחד, יש מתירים לטלטל נר מכיוון שישנם אנשים שהנר המשומש מאוס עליהם (יש לזכור שבימיהם היה מדובר בכלי חרס שהיה מלא בשמן שנטה להישפך, עם כתמי בעירה, ולעתים הפיץ ריח לא נעים. אין הכוונה שמדובר ברמת מיאוס כמו גרף של רעי, (יודגש שמציאות זו אינה דומה לנרות ופמוטים שלנו). המרדכי מסכים שמותר למי שאכן איסטניס עניין זה לטלטל את הנר המשומש, אך הוא חשש שכל אחד יכריז על עצמו כאסטניס ויטלטל. לכן הוא מיקל רק למי שמוכר כאיסטניס. הרמ"א פסק את דברי המרדכי, עם דגש שלא יקלו ראש בכך –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעט סעיף ב

י"א דמי שהוא איסטניס והנר מאוס עליו, מותר להולילו. דהוי לדידיה כגרף של רעי, והמחמיר לא הפסיד הב"ח הקל יותר –

ב"ח אורח חיים סימן רעט (אות א)

ולפע"ד דהעיקר כיש מתירים מהא דאיתא בפרק כל הכלים (דף קכד ע"א) דאקשי אמוראי אליבא דרבה דסבירא ליה לרבי נחמיה אפילו מלאכתו להיתר אסור לטלטל מחמה לצל¹ הני קערות לאחר אכילה היכי מטלטלין להו לסלקן מלפנינו ואמר ליה רב ספרא מידי דהוה אגרף של רעי ורבה גופיה השיב לאביי על קושיא זו רב ספרא חברין תרגמא מידי דהוי אגרף של רעי, והא ודאי דנר ישן ... כיון דמאיס הוא דמי לגרף של רעי ומותר לסלקו מלפנינו הרבה יותר מקערות לאחר אכילה. והרב בהגהת שו"ע (ס"ב) הביא דברי המרדכי הללו וז"ל ויש אומרים דמי שהוא איסטניס והנר מאוס עליו מותר להוציא[ו] דהוי לדידיה כגרף של רעי והמחמיר לא הפסיד עכ"ל משמע דאף האיסטניס יש לו להחמיר ושרא ליה מאריה דאין זה לשון לומר המחמיר לא הפסיד הא ודאי דכל מחמיר מפסיד הוא או הפסד ממון או הפסד דמצטער אלא המדפיס השמיט שתי תיבות וצ"ל והמחמיר יחמיר והמיקל לא הפסיד, ובודאי דדעת המרדכי הוא דלכולי עלמא שאינן איסטניס פשיטא דאסור אבל לאיסטניס מותר ומכל מקום אף איסטניס רשאי להחמיר ואינו נחשב להדיוטות, והמיקל לא הפסיד דמדינא מותר הוא, כך היא דעתו לחלוק על יש מתירין, אבל לפע"ד אין הוראה זו נכונה אלא לכולי עלמא מותר להוציא אפילו אינן איסטניס דפשיטא דהוה להו כגרף של רעי וכיש מתירין וכמו שהוא מבואר בתלמוד ערוך שהבאתי ותו לא מידי

הב"ח מסביר שדברי הרמ"א אינם משקפים את שיטת המרדכי כראוי. גם המרדכי שהחמיר מודה שלאסטניס מותר לפנות את הקערות, ויש לגרוס בדבריו "המחמיר יחמיר" – מכיוון שחושש שמא אינו איסטניס ברמה המצדיקה את טלטול הנר, "והמיקל לא הפסיד". ברם, הב"ח פוסק כשיטה הראשונה המובאת במרדכי, שהתיר לכל אדם לטלטל את הנר המאוס. אם מותר לכל אחד לטלטל שיירי צלחות, ודאי שמותר לכל אחד לטלטל את הנר המאוס! כדבריו פסקו המגן אברהם (ס"ק ג) ואחרונים נוספים.

אם כך, מתברר שלפי רוב הפוסקים, הגדרת המאוס שמותר לטלטל מחמת מיאוסו רחבה למדי. לפי הב"ח רוב הפוסקים, מותר לטלטל צלחות מלוכלכות וכדו', ונראה שלפי רוב הפוסקים, לאסטניס ניתן להקל עוד יותר מכך.

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן כא

ב. שיעור מיאוס להחשיב גרף של רעי

ובעניין הגדרת גרף של רעי, לא שייך ליתן שיעור, אלא תלוי לפי האדם. וכן תלוי באם (הלכלוך) הוא מפוזר, דאז הו"ל מאוס יותר ומותר לטלטלו, משא"כ אם הוא במקום אחד דלא הו"ל כ"כ מאוס, אז אין בו היתר להרבה אינשי. אבל אם הוא איסטניס מותר

¹ לכאורה כוונתו "לצורך מקומו"

כאמור, הגדרת גרף של רעי תלויה במקום ובזמן. מסתבר שהגרף של האסטניסיות בימינו נמוך בהרבה ממה שהיה בימי קדם. בימינו אנשים סולדים מלראות שיירי אוכל וכדו' סביב הבית, הרבה יותר ממה שמתואר בגמרא ובראשונים, שכן רמת הניקיון המקובלת בהרבה תחומים, עלתה בהרבה). כפי שעלה מהגמרא, אינו דומה רעי שנמצא בבית או במקום ששוהים בו למה שנמצא במקום שניתן בנקל להתרחק (ולהרחיק את הילדים) ממנו. אינו דומה איסטניס למי שאינו. ואינו דומה מה שאדם מוכן לסבול בביתו כאשר הוא נמצא שם לבדו למה שמוכן לראות בעת שצפויים אורחים. הר"ן כתב את הדברים ביחס לטלטול הלכוך על הרצפה בעת שהוא מטאטא אותה² (במקום ובאופן המותר, כמובן, כפי שנלמד בע"ה בתולדות חורש).

הר"ן על הר"ף מסכת שבת דף לו עמוד א

ראיתי בשם הרשב"א ז"ל דאפילו היכא שיש בו דברים האסורין בטלטול שרי לכבד מידי דהוה אגרף של רעי הגרש"ז הרחיב את ההיתר הזה למצבים נוספים –

שלחן שלמה סימן שח אות סח

כשמונחים פטישים ומסמרים על השולחן, יתכן שזה ממש מכוער גם בימות החול, ומותר להסירו מהשולחן פן יבואו אורחים. וכן קליפות וכדו' מועטים ואינם מסריחים – אם בעל הבית או ביתו מתביישים פן יבואו אורחים ויראו את הבית באופן זה, הרי שאם זה ממש אי נעימות – מסתבר דשרי, כי גם גרף של רעי גורם רק אי נעימות

לאחר שהורחבו בפנינו גדרי גרף של רעי, עלינו לשוב לדברי הרמב"ם והשו"ע ולשאול – מדוע הדוגמאות שנקטו הרמב"ם והשו"ע דברו על דברים המאוסים באופן קיצוני (קיא וצואה), כאשר הגדרים למעשה כוללים דברים המאוסים הרבה פחות מאלו?

אור הפנינים (בספר מאור השבת חלק ג') על תשובה לז-ב

בלמדי בשיעורי לפני חברים מקשיבים נתעוררתי שיש להעיר בלשון השו"ע בדין גרף של רעי, כתוב בגדר דין זה "כל דבר מטונף כגון רעי וקיא צואה", ולמה הזכיר רק דברים אלו, שמאוסים על האדם עשרת מונים מעצמות וקליפין וכיו"ב, ואין לך דבר נוסף המאוס כמותם, ולא הזכיר דברים שמאוסותן פחותים מהן כעצמות וקליפין? פתח חכם אחד מהשומעים, ה"ה הרה"ח רבי מנדל בינקה שליט"א ואמר שיש ליישב בפשטות, דבשו"ע מיירי בחצר, כמפורש שם להדיא, ואכן בחצר רק דברים מאוסים ביותר נפשו של אדם קצה מהן, מה שאין כן בבית, וביותר על השולחן שאוכל, התם גם דברים שאין מאוסים כ"כ מיקרי גרף של רעי

כאמור, ככל הנראה התשובה טמונה בשאלת היחס בין רמת המאוסות לבין המיקום של החפץ המאוס. לסיכום:

במסכת ביצה (דף ל"ו ע"ב) שמואל אומר שמותר לפנות גרף של רעי ועביט של מי רגליים. בגמרא מבואר שהיתר זה אינו מוגבל רק לדברים אלו, אלא לכל דבר שלא נעים להיות בקרבתו (כמו עכבר מת), וכן שמותר לטלטל את הלכוך ישירות, ולא בהכרח באופן עקיף על ידי טלטול הכלי בו הוא נמצא. מהגמרא במסכת שבת (דף קכ"א ע"ב) עולה שהגדרת גרף של רעי המותר בטלטול תלויה גם במיקומה. אינו דומה טינופת הנמצאת בבית לטינופת הנמצאת בחצר האחורית (גם אם הקטן עלול להגיע אליה, עדיף למנוע את הגעתו ולא לטלטל, כמבואר שם), וכן על זה הדרך. הדברים הללו נפסקו ברמב"ם ובשו"ע.

גדרי גרף של רעי

בגמרא (דף קכ"ד ע"א) רב ספרא אומר שלכולי עלמא מותר לפנות את הכלים המלוכלכים מהשולחן מכיוון שהם בבחינת גרף של רעי. מכאן אנו למדים שגרף של רעי כולל גם צלחות מלוכלכות. המרדכי מביא מחלוקת אם מותר לפנות נר שדלק בכניסת שבת מפני שהוא מטונף, כגרף של רעי, או שרק לאיסטניסים מותר.

הרמ"א פוסק שיש אומרים שלאיסטניס מותר לפנות את הנר, והמחמיר לא הפסיד. הב"ח עונה כנגדו שאמירה זו אינה משקפת את מחלוקת הראשונים. לכולי עלמא מותר לאיסטניס לפנות את הנר. המחלוקת היא אם כל אחד יכול לפנות, או רק איסטניס. לגבי האמירה "המחמיר לא הפסיד" הב"ח

² האם טאטוא אסור כמו טלטול, או שמה זהו טלטול מן הצד? על כך נלמד, בעזרת ה', בשיעור בהמשך. כך או כך, מדברי הר"ן נלמד שמותר גם להרים את הלכוך ולטלטלו בידיים.

³ מאת הרב משה מאיר ידלר. הספר מכיל מכתבים של פוסקים רבים בני זמננו וכן מעשים מבית המדרש, כפי שמופיע כאן.

מציין שזו טעות. הציטוט הנכון הוא "המחמיר יחמיר לעצמו, והמקל לא הפסיד!" הפוסקים (מג"א, משנ"ב) פסקו כב"ח.

אם כך, מתברר שלפי רוב הפוסקים, הגדרת המאוס שמותר לטלטל מחמת מיאוסו רחבה בהרבה. לפי הב"ח ורוב הפוסקים, מותר לטלטל צלחות מלוכלכות וכדו', ונראה שלפי רוב הפוסקים, לאיסטניס ניתן להקל עוד יותר מכך.

הגר"מ פיינשטיין אומר שאין מקום להגדרה מדויקת של מיאוס. הכל תלוי ברמת האיסטניסות. הכל תלוי בזמן ומקום, לפי התקופה, ולפי המיקום ביחס לנוכחות של האנשים. הר"ן בשם הרשב"א מביא דוגמא לכך – כאשר אדם מטאטא את ביתו, רף המיאוס נמוך בהרבה מאשר מה שאדם מוכן לסבול שיהיה בחצרו. הגרש"ז מרחיב את ההיתר הזה למצבים פשוטים יותר. במקרה שמוקצה מפוזר במקום שאורחים עומדים להגיע אליו, מותר לפנות את המוקצה, למרות ש"אובייקטיבית" במצב אחר אדם זה לא היה רואה בכך משהו מאוס.

הרב מנדל בינקה (דבריו מובאים בספר אור הפנינים) העיר שהרמב"ם והשו"ע הזכירו דברים שהם מאוסים אובייקטיבים – קיא וצואה דומיהם. על כרחנו שהם דיברו על דברים שאינם מצויים בסביבת אנשים, ואף על פי כן הם מאוסים מחמת עצמם. כאמור, אם מדובר בטינוף הנמצא בסביבת אנשים, רף המיאוס נמוך משמעותית מכך.

הימנעות מטלטול גרף של רעי

חז"ל התירו לטלטל גרף של רעי במקום הצורך. אך השאיפה היא להימנע מכך ככל האפשר. אנו למדים את העיקרון הזה משני מקומות – האיסור לעשות גרף של רעי לכתחילה, וההנחיה לטלטל בצורה עקיפה ככל הניתן.

עשיית גרף של רעי לכתחילה

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף כא עמוד ב

אמר רבי יהושע בן לוי: מזמנין את הנכרי בשבת, ואין מזמנין את הנכרי ביום טוב, גזרה שמא ירבה בשבילו. רב אחא בר יעקב אמר: אפילו בשבת נמי לא, משום שיורי כוסות ... אמר ליה רב אחא מדפתי לרבינא: ולהוי כגרף של רעי! - אמר ליה: וכי עושין גרף של רעי לכתחלה?

רש"י מסכת ביצה דף כא עמוד ב

שיורי כוסות - של יין, ששרה בהן פתו, ומטלטלן השמש להצניע הכוס. ולהוי כגרף של רעי - שמותר לטלטלו ולפנותו לאשפה מחמת מאוס, כדאמרינן בפרק בתרא (ביצה, לו, ב). וכי עושין גרף של רעי לכתחילה - נהי דכי איתיה קמן מסלקינן ליה, אבל לאתווי קמן, או למיזל אגן לגביה כי היכי דנמאס עלן ונסלקיה - מי שרי?

חברותא ביצה דף כא עמוד ב

אמר רבי יהושע בן לוי: מזמנין את הנכרי בשבת, ואין מזמנין את הנכרי ביום טוב, גזרה שמא ירבה בשבילו. רב אחא בר יעקב אמר: אפילו בשבת נמי לא, משום שיורי כוסות ממה שישתה שהן מוקצה. אמר ליה רב אחא מדפתי לרבינא: ולהוי האי מוקצה כגרף של רעי, ככלי מלא צואה, שמותר להוציאו. אמר ליה: וכי עושין גרף של רעי לכתחלה!! וכאן המדובר שאסור להזמינו לכתחילה

רבינא חתם את הסוגיה בשאלה הרטורית – אמנם מותר לטלטל גרף של רעי, אך לכתחילה ודאי שאסור ליצור את המציאות שתאפשר את הטלטול! (חשוב לציין שמסקנת הגמרא וההלכה היא שמותר להזמין את הנכרי, למרות שאסור ליצור גרף של רעי לכתחילה, ואכמ"ל). ערוך השולחן מתלבט אפילו אם מותר להשהות גרף של רעי שהיה קיים ביום ששי ולנקותו בשבת –

ערוך השולחן אורח חיים סימן שח סעיף סג

אין עושין גרף של רעי לכתחלה והיינו להביא דבר שעתיד לימאס בכדי שאח"כ יהיה מוכרח להוציאה ולמה לנו לגרום טלטול מוקצה בחנם במקום שאין הכרח? ...

שם סעיף סא

ויש להסתפק בגרף של ריעי כשהיתה מע"ש והיה יכול לנקותה מבעוד יום שידע שיצטרך לישב שם בשבת, אם לא ניקה מבעוד יום אם מותר לנקותה בשבת

ברם, אין הכוונה שצריך להשקיע באופן מיוחד בכדי שלא ייווצר גרף של רעי, אלא רק לא ליצור מצבים מיותרים שכאלה –

שיטה מקובצת (בשם רמב"ן) מסכת ביצה דף כא עמוד ב

וכי עושין גרף של רעי לכתחלה. פירוש שלא לצורך. אבל לצורך כגון זריקת קליפין ועצמות לפנינו בשעה שאנו אוכלין מותר ואפילו לכתחלה

תלמוד בבלי מסכת ביצה דף לו עמוד ב

בי רחיא דאביי דלוף, אתא לקמיה דרבה. אמר ליה: זיל עייליה לפוריק להתם, דלהוי כגרף של רעי, ואפקיה. יתיב אביי וקא קשיא ליה: וכי עושין גרף של רעי לכתחלה? אדהכי נפל בי רחיא דאביי. אמר: תיתי לי, דעברי אדמר

רש"י מסכת ביצה דף לו עמוד ב

בי רחיא דאביי דלוף - הדלף היה נופל על הרחים שלו, והיו עשוין בטיט, ונמוחים מפני הגשמים, ולא היה מספיק לכלים הצריכים לתת תחת הדלף. זיל עייליה לפוריק להתם - לבית שהוא שם, דלהוי כגרף של רעי, שיהו מאוסים הרחים לך להיות לפני מטתך, ואתה מותר לטלטלן ולהוציאן לחוץ, כדאמר לקמן דגרף של רעי מותר להוציאן לאשפה. וכי עושין גרף של רעי לכתחלה - וכי מותר לגרום שיהא הדבר מאוס לו כדי שיוציאנו? תיתי לי דעברי אדמר - תבואני זאת בשכרי שעברתי על דברי רבי

חברותא ביצה דף לו עמוד ב

בי רחיא דאביי דלוף, ריחיים של אביי היו עשוין בטיט ונמוחים מפני הגשמים שדלפו עליהם, ולא היו לו די כלים כדי לקבל את הדלף שלא יפול על הריחיים, ואף לא היה יכול להזיז את הריחיים שהרי מוקצה הן. ולפיכך אתא אביי לקמיה דרבה [בא לפני רבה] ששיאו עצה. אמר ליה רבה לאביי: זיל עייליה לפוריק להתם [לך והבא את מיטתך ליד הריחיים] דלהוי כגרף של רעי [ויהיו הריחיים לגביך כאילו היו כלי שמטילין בו צואה], כלומר, יהיו מאוסים עליך כמו גרף של רעי, ואפקיה [תוציא את הריחיים ממקומם שליד המטה] שכל דבר המאוס על האדם מותר לטלטלו ולהוציאן כדי לסלקו ממנו מפני כבודו, ואף שהוא מוקצה, וכמתבאר בהמשך הגמרא. יתיב אביי וקא קשיא ליה על דברי רבה: וכי עושין גרף של רעי לכתחילה, וכי מותר לגרום שיהא הדבר מאוס לו כדי שיוציאנו?! ומתוך שפקפק בהיתירו של רבה נמנע מלעשותו. אדהכי נפל בי רחיא דאביי, בינתיים נפל בית הריחיים של אביי. אמר הגיב על כך אביי: תיתי לי דעברי אדמר [רבה], תבואני זאת בשכרי שעברתי על דברי רבי

לאביי הייתה דליפה בבית הריחיים, המקום בו טחן את התבואה. כל עוד הדליפה הייתה במקום עבודתו, מקום שמן הסתם לא שהה בו בשבת, לא הייתה הצדקה הלכתית לטפל בבלגן שהדליפה יצרה. רבה המליץ לאביי להעביר את מיטתו לשם, וכך תהיה הצדקה להתייחס למה שנוצר מחמת הדליפה. אביי היסס מיישום ההמלצה, מכיוון שאסור לייצר גרף של רעי לכתחילה. בית הריחיים התמוטט, ואביי הצדיק את הדין על עצמו, שהיה לו לשמוע לדברי רבו.

בחלק הקודם של השיעור למדנו שהגדרת מציאות או חפץ כגרף של רעי יכולה להיות גם תלויה במקום. כאמור, אינו דומה לכלוך בסלון ללכלוך בגינה האחורית. הצעתו של רבה הייתה, בעצם, להפוך את מקום הלכלוך לחדר השינה, ושם רף הסיבולת שונה מאוד מהרף שאדם סובל כאשר מדובר בכללך הרחוק ממנו. השאלה היא אם מותר לשנות את הגדרת הלכלוך ולעשותו גרף של רעי על ידי שינוי מיקום הישיבה והשהייה של האנשים.

לאור הסוגיה בדף כ"א, הסיפור הזה נראה משונה. על פניו, אביי צדק, ולא רבה. אך אביי הצדיק עליו את הדין שקיבל, כך שמשמע שלבסוף אביי הודה לרבה!

מדברי הראשונים עולים שלושה כיוונים לפתרון קושיה זו –

1. הרמב"ם – הלכה כאביי

רמב"ם הלכות שבת פרק כה הלכה כד

נותנין כלי תחת הדלף ואם נתמלא הכלי שופך ושונה ואינו נמנע, והוא שיהיה הדלף ראוי לרחיצה, אבל אם אינו ראוי – אין נותנין, ואם נתן מותר לטלטלו במים המאוסין שבו, שאין עושין גרף של רעי לכתחלה

הרמב"ם אוסר לתת כלי תחת הדלף, מפני שאין עושין גרף של רעי לכתחילה. הרמב"ם אינו מתייחס להצעתו של רבה, להתיישב שם באופן שיגדיר את המים כגרף של רעי. הבית יוסף מסיק מכך –

בית יוסף אורח חיים סימן שח (לסעיף לו)

כי אותביה אביי "וכי עושין גרף של רעי לכתחלה?!" שתיק ליה, אלמא קיבלה מיניה. והא דאמר אביי: "תיתי לי דעברי אדמר", דברי אנינות בעלמא היו, ולא משום דדינא הכי

אביי תמה – וכי עושין גרף של רעי לכתחילה? שאלה זו לא זכתה לתשובה. הרמב"ם הסיק מכך שהלכה כאביי. אמנם אביי הצדיק את הדין על עצמו, קריסת בית הריחיים, אך זו אינה אמירה הלכתית.

❖ הרחבות – עיון נוסף בשיטת הרמב"ם

יש לציין שהרמב"ם מוסיף שאמנם אסור לעשות גרף של רעי לכתחילה, אך מצד שני, אם עבר ועשה – מותר לו לפנותו. המ"מ מסביר שהרמב"ם למד את זה מעצם האיסור ליצור גרף של רעי!

מגיד משנה הלכות שבת פרק כה הלכה כד

באמרם לכתחלה למד רבינו שאם עבר ועשה מותר לטלטלו שאם אסור למה אין עושין אותו לכתחלה ומה הפסד יש בעשייתו אם לא היה מותר לטלטלו לכשנעשה?

הגר"ז מלאדי למד מכך היתר – אם לא מתכוון להשתמש בקולא של טלטול גרף של רעי –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שח סעיף עה

אם אין בדעתו בתחלה שיוציאו אח"כ – מותר לעשות כן אף לכתחלה, ואח"כ, אם נמלך להוציאו – הרי זה מותר

2. תירוצי יתר הראשונים

הרשב"א מציע שני תירוצים ליישב את דברי רבה עם דברי רבינא בדף כ"א (שני התירוצים הללו מובאים גם בתוספות ד"ה "תיתי", אך לשון הרשב"א ברורה יותר) –

חידושי הרשב"א מסכת ביצה דף לו עמוד ב

וא"ת שפיר קאמר אבבי דאין עושין לכתחלה כדאמרין לעיל בפרק י"ט גבי שיורי כוסות והיכי שרי רבה?

1. י"ל דלא אמרו היכא דאיכא הפסד ממונא כי הכא
2. עי"ל דהכא שאני, דמים איכא, ואינו אלא שמכניס מטתו שם, דממילא נעשה כגרף של רעי. אבל התם, דמשקה את הגוי בכוסו, הרי הוא עושה את הגרף לכתחלה!

א. אמנם אסור ליצור גרף של רעי, אך במקום הפסד התירו.

ב. אסור ליצור את המציאות של הגרף של רעי. אך אם המציאות קיימת, והוא רק מאפשר את הגדרת המציאות כגרף של רעי הלכתי, אין בכך איסור. לכן – להזמין נכרי שיהפוך את יינו לסתם יינם, וכך ההצדקה ההלכתית לפנות את כוסות היין תהיה גרף של רעי – אסור. אך אם ישנה דליפה – מותר להשפיע על כך שהדליפה, שכבר קיימת, תוכר הלכתית כגרף של רעי.

(הערה לחדי העין – רש"י ביאר שהגרף של רעי הוא ההתפרקות של הריחים. האם הרשב"א והמאירי מסכימים עם דבריו?)

אף המאירי ביאר את הגמרא כתירוץ השני –

בית הבחירה (מאירי) מסכת ביצה דף לו עמוד ב

מקום שהדלף יורד בו ואין בו דין גרף של רעי ... מותר לעשות איזה השתדלות לכתחלה שיהא בו דין גרף של רעי. כיצד הרי שהיה דלף זה בבית אחד שלו אלא שאינו דר בו מותר לו להכניס מטתו לשם כדי שיעשה אותו הבית אצלו גרף של רעי ויהא רשאי להוציאו או להשמר ממנו בשפיכת כלי ובהחזרתו אבל לעשות הדבר עצמו שאינו מאוס שימאיסנו כדי להוציאו אסור והוא שאמרו למעלה בשמועת אין מזמנין את הגוי ביום טוב משום שיורי כוסות

מילת המפתח בתחילת דבריו היא "דין". יש גרף של רעי, אך אין לו "דין" גרף של רעי. מותר להשפיע על

ה"דין", אסור להשפיע על המציאות עצמה. ברם יש לדייק בדברי רש"י בדף כ"א שלא קיבל את התירוץ השני –

רש"י מסכת ביצה דף כא עמוד ב

וכי עושין גרף של רעי לכתחילה - נהי דכי איתיה קמן מסלקינן ליה, אבל לאתויי קמן, או למיזל אנו לגביה כי היכי דנמאס עלן ונסלקיה - מי שרי?

רש"י, לכאורה, יאלץ לתרץ כאחד התירוצים האחרים. או אולי כשניהם יחד, כמו שפסק השו"ע!

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף לו

במקום דאיכא פסידא, מותר להכניס מטתו אצל גרף של רעי ולקבוע ישיבתו שם, כדי להוציאו

ביאור הגר"א אורח חיים סימן שח סעיף לו

במקום. כשני התירוצים של תוספות שם, לחומרא

כלומר – בכל מקרה אסור להפוך משהו לגרף של רעי בידיים. להכניס מיטתו כדי שהרף ירד ויוגדר כגרף של רעי מותר רק במקום הפסד. לסיכום:

במסכת ביצה (דף כ"א ע"ב) רבינא אומר שחלק מאיסור הזמנת נכרים לביתו בשבת הוא שמן הסתם שהנכרי ישאיר אחריו סתם יינם, וההיתר היחיד לטלטל את היין הוא מפני שהוא כגרף של רעי, שאמנם מותר לטלטלו, אך אסור לייצר את ההיתר הזה לכתחילה.

ערוך השולחן מתלבט אם באיסור זה כלול השארת הגרף של רעי מערב שבת, כאשר היה מסוגל למנוע את קיומו בשבת. ברם, הרמב"ן (הובא בשטמ"ק) נאמר שאין צורך לצאת מגדרנו כדי למנוע את היווצרות הגרף של רעי. אסור רק לעשות פעולות נוספות שייצרו את ההיתר. הרמב"ם פוסק שאם עשה גרף של רעי, מותר לטלטלו. המגיד משנה מוכיח זאת מעצם האיסור – אם אסור לטלטל את הגרף של רעי אם יצר אותו לכתחילה, למה שיהיה אסור?

בהמשך המסכת (דף ל"ו ע"ב) מסופר שלאביי הייתה דליפה בבית הריחיים, המקום בו טחן את התבואה. כל עוד הדליפה הייתה במקום עבודתו, מקום שמן הסתם לא שהה בו בשבת, לא הייתה הצדקה הלכתית לטפל בנזק ובלגן שהדליפה יצרה. רבה המליץ לאביי להעביר את מיטתו לשם, וכך תהיה הצדקה להתייחס למה שהדליפה יצרה כגרף של רעי. אביי היסס מיישום ההמלצה, מכיוון שאסור לייצר גרף של רעי לכתחילה. בית הריחיים התמוטט, ואביי הצדיק את הדין על עצמו, שהיה לו לשמוע לדברי רבו. מעשה זה לכאורה סותר את הסוגיה הקודמת – לכאורה דברי אביי נכונים, ולא דברי רבה, שהרי אסור לעשות גרף של רעי לכתחילה!?

בראשונים נאמרו שלושה תירוצים –

רמב"ם – אכן הלכה כאביי. בכל זאת, כאשר בית הריחיים קרס, אביי הצדיק את הדין, אך ההלכה כמותו, ולא כרבה.

במקום הפסד מותר ליצור גרף של רעי.

אסור ליצור את המציאות של גרף של רעי, אך אם המציאות קיימת, מותר לפעול כך שהיא תוגדר הלכתית כגרף של רעי (על ידי שינוי מקומו וכדו').

שני התירוצים האחרונים הובאו על ידי הרשב"א והתוספות. המאירי ביאר כתירוץ האחרון, ואילו רש"י דחה אותו מפורשות.

השו"ע דרש את שני התנאים – אם מציאות הגרף של רעי כבר קיימת, מותר לשנות את מקומו כדי שתוגדר הלכתית כגרף של רעי.

טלטול הטינופת בדרך עקיפה

בשתי הגמרות שלמדנו בתחילת השיעור עלתה הוזה-אמינא שמותר לטלטל גרף של רעי רק מכיוון שהדבר המאוס נמצא בתוך כלי. המסקנה בשתי הסוגיות היא שבעת הצורך מותר גם לטלטל את הדבר המאוס ישירות.

את הרעיון של טלטול חפצים מאוסים באופן אגבי למדנו בהקשר נוסף בעבר –

משנה מסכת שבת פרק כא משנה ג

בית שמאי אומרים מגביהין מן השלחן עצמות וקליפין ובית הלל אומרים נוטל את הטבלה כולה ומנערה

בשיעור 41 עסקנו בשאלה אם העצמות והקליפין הם מוקצה. בית הלל (במשנה). הגמרא הופכת את הגרסה ואומרת שזו דעת בית שמאי) אוסרים את טלטול העצמות והקליפין, אך מתירים לנער את הטבלה כולה. אם העצמות והקליפות מוקצה, מהו ההיתר לטלטל את הטבלה?

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קמג עמוד א

והא דתנן מסלק את הטבלא כולה ומנערה. אוקימנא בגמרא כר' יהודה, ואף על גב דאית ליה לר' יהודה מוקצה ונולד הכא בשצריך למקומה של טבלא, ואי נמי דהוה ליה כגרף של רעי

בתירוץ השני הרשב"א מסביר שהיתר טלטול הטבלה הוא מחמת שהעצמות והקליפות הן בגדר גרף של רעי. אם כך, מדוע שלא יטלטל אותן ישירות? אנו רואים שגם אחרי שהעצמות והקליפות הוגדרו כגרף של רעי, אם ניתן לטלטל את הטבלה כולה, וכך לא לטלטל את המוקצה ישירות, עדיף.

השו"ע פסק כדעת רבי יהודה, שכך יש לעשות אם מדובר בעצמות וקליפות המוקצים –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף כז

עצמות שראויים לכלבים, וקליפים שראויים למאכל בהמה, ופרורים שאין בהם כזית מותר להעבירם מעל השלחן; אבל אם אין הקליפים ראויים למאכל בהמה, אסור לטלטלם אלא מנער את הטבלא והם נופלים

האליה רבה תמה מדוע היו שכתבו שהעצמות הן כגרף של רעי, ומותר לטאטא אותם, ואילו כאן הפוסקים מסתבכים עם פתרונות לסילוק העצמות מהשלחן?

אליה רבה סימן שח ס"ק סב

צ"ע ... שכתבו אחרונים אפילו יש בבית קליפי אגוזים דמוקצים הם, מותר לכבדם בכנף אוזא דהו"ל לדידיה כגרף של רעי? ויש לחלק דבקרקע מאיסי יותר מעל השולחן, או דהכא כיון דאפשר במנער לא התירו ע"י דבר אחר

האליה רבה מציע שתי אפשרויות – 1. הגדרת העצם כגרף של רעי תלויה במצב. עצם על הרצפה מאוס יותר מעצם על צלחת. 2. מכיוון שאפשר לנער, מעדיפים כך.

לפי האפשרות השנייה עולה שעקרונית מדובר בעצמות שמותר לטלטלן, ואף על פי כן יש להשתדל לטלטלן כלאחר יד, בדומה לדברי הרשב"א.

את העיקרון הזה ניתן ללמוד מהגמרא שלמדנו לעיל. היתר טלטול הצואה הוא רק אם אין אפשרות לכסות אותה וכדו'. מהרשב"א והאליה רבה אנו למדים קומה נוספת – גם במצב שמותר לטלטל, עדיין יש להעדיף לעשות זאת כלאחר יד.

בגמרא למדנו שעכבר הוא בגדר גרף של רעי. הפוסקים דנו אודות בעלי חיים נוספים –

אשל אברהם (בוטשאטש) סימן שח (לסעיף לד)

נראה שכמו שגרף של רעי אין בו איסור טלטול, כן יש היתר שיטלטלו לחוץ מתוך הבית חתול, מצד שמצואת חתול צריכים להרחיק כמו משל אדם, ואין צריך לומר אם הוחזק שכשתלין בבית תטיל שם צואה, שיש מקום לומר שהרי זה כגרף של רעי ממש. והגם שגרף של רעי הוא גם מעופות, מכל מקום לא שייך כן בעופות, שכיון שיהיה מותר לו להוציא הצואה אחר שתטילנה העוף, למה יטלטל העוף מקודם, ואם בשעת שינה תטיל הרי אין קפידא אז במה שתשהה שם הצואה בבית, והקפידא רק בידיעה וראיה. משא"כ בשל חתול שיש קפידא שכשיצטרך לעמוד בלילה בלי נר ולא יוכל אז לנקות ביתו ויצטער, ולזה הוא מוכרח להוציא החתול כשאינו יכול להוציאה מהבית ע"י שבורחת אנה ואנה ומתחבאת וצריך לטלטלה בידו ... ולפי משקל ראשון שלי אמרתי שטלטול החתול אסור, ובקשתי שיוציאו החתול, והיינו שיגרשוהו בגערה וכדומה והמשרתת הלכה ותפסה החתול בידיה, וכשראיתי כן לא מחיתי לה מלזרקה לחוץ בידיה

החתול אינו 'זוכה' לאותה התייחסות אליה זוכה העכבר. אף על פי כן, באשל אברהם דן מצד מה שהחתול עשוי להשאיר בעקבותיו.

מדברי האשל אברהם עולה כדברי הרשב"א והאליה רבה - גם לאחר שהגדרנו משהו כגרף של רעי, יש עדיפות לסלק באופנים אחרים, אם ניתן.

(מדוע האשל אברהם אמר לגרש על ידי גערה, אך לא אמר למשרתת דבר כשתפסה בידה? בשיעור מספר 3 למדנו שאם מצווה את הנכרי לבצע פעולה, והנכרי בוחר לבצע אותה בצורה אסורה, אין בכך איסור).
ברם יצוין שהגרש"ז חלק על כך –

שלחן שלמה סימן שח אות סט

משמע דאינו חייב לטלטל מן הצד או בגופו, והיינו משום דחשיב כהיתר ולא כדיחוי. וצריך לומר דאף על פי כן אין עושים גרף של רעי לכתחילה, הואיל וסוף-סוף ההיתר הוא רק לסלקו מעליו

גם הגרש"ז ער להערתנו – אם אסור לעשות גרף של רעי לכתחילה, מסתבר שגם כאשר יש גרף של רעי עדיף להימנע מטלטלו. הגרש"ז דוחה את הטענה הזאת. אסור ליצור בידיים מצב שיתיר את טלטול המוקצה. אך לאחר שכבר יש היתר לטלטל את המוקצה, ההיתר הוא היתר מוחלט!

הערה עיונית – יש קשר מסוים בין דברי הרשב"א לסברת הגרש"ז. הרשב"א מבאר שכאשר ישנו טינוף, הוא כבר נחשב גרף של רעי, למרות שאין שם אדם. אמנם יש תנאי שאדם יסבול ממנו, אך אין איסור לשהות במחיצתו בכדי ליצור את המציאות הזאת. זה מראה על כך שהגדרתו כגרף של רעי היא (לכל הפחות גם) "בחפצא", ולא רק כלפי אדם מסוים. הגרש"ז אומר שבמציאות בה הגרף מפריע לאדם, הוא אינו מוקצה כלל. אמנם מציאותו זהה לחפץ אחר שנחשב מוקצה מחמת גופו, ואף על פי כן, הגדרתו כגרף של רעי אינה היתר לאדם מסוים לטלטל אותו, אלא מסיר את הגדרתו כמוקצה. שוב, הגדרה זו היא ב"חפצא", ולכן אין טעם למצוא דרך עקיפה לטלטלו.

רובד נוסף שהוסיפו הפוסקים הוא מי יטלטל את הגרף של רעי. ערוך השולחן פסק –

ערוך השולחן אורח חיים סימן שח סעיף ס

כל דבר מטונף כמו ריעי וקיא וצואה בין של אדם בין של תרנגולים וכיוצא בהם וכן של בהמות ושל כלבים וחזירים וכן עכבר מת וחולדה מתה ואפילו תרנגולת מתה וכן כל מיני נבלות ... ופשוט הוא שאם יכול לעשות ע"י אינו יהודי יעשה על ידו וכן מוטב ע"י קטן מע"י גדול

הגר"מ פיינשטיין מסכים עם העיקרון, אך מתנגד להפעלת הקטן להוצאת הגרף של רעי –



שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן כא שאלה ט

אם לטלטל גרף של רעי על ידי קטן

והנה הגם שצודק הערוך השולחן (סימן ש"ח סעיף ס') שאם יכול למנוע מעצמו טילטול גרף של רעי, ע"י ששיג נכרי לזה, שנכון כך לעשות. מ"מ אין לבקש מקטן לעשות כך, שיש לחוש שהקטן יטעה ויחשוב שמותר לו לטלטל מוקצה. ודלא כערוך השולחן שאינו מחלק בין נכרי לקטן

לסיכום:

בגמרא במסכת שבת (דף קכ"א ע"ב) ובמסכת ביצה (דף ל"ו ע"ב) עולה הוזה-אמינא שהיתר טלטול הגרף של רעי מותנה בכך שהמוקצה המאוס נמצא בתוך כלי, וכך לא מטלטלים אותו ישירות. הגמרא בשני המקומות מסיקה שהטלטול הותר גם ישירות, אך עולה כאן שישנו יתרון הלכתי בטלטול המוקצה המאוס בצורה עקיפה.

רעיון מעין זה עלה במשנה (פרק כ"א משנה ג'), שם חלקו תנאים אם מותר להסיר את העצמות והקליפות מהשולחן ישירות, או שמא יש להגביה את השולחן ולנער. הרשב"א מבאר (בתירוץ השני) שהיתר ניעור הטבלה מבוסס על ההיתר של טלטול גרף של רעי. השו"ע פוסק שאם העצמות והקליפות אינן ראויות למאכל בהמה, ינער את הטבלה ויפילם. האליה רבה מתלבט אם כוונתו במצב גבולי (שאינן בהם מיאוס המצדיק את הגדרתם כגרף של רעי), או שמא אפילו אם הם מוגדרים כגרף של רעי, עדיין יש הנחיה שעדיף לטלטלם באופן עקיף שכזה.

באשל אברהם (בוטשאטש) מתיר לגרש חתול מהבית מפני החשש שישאיר בבית טינוף, אך אומר שיש לגרשו על ידי גערה, ולטלטלו רק אם ניסיון זה לא מצליח. שוב אנו רואים שלמרות שיש היתר גרף של רעי, עדיף לגרש בגערה ולא לטלטל.

הגרש"ז חלק על כל זאת. הוא פוסק שטלטול גרף של רעי הוא בבחינת "הותרה", ולא "דחוויה". כלומר – משהוגדר הלכתית כגרף של רעי, יש היתר מוחלט לטלטלו, ואין צורך למעט באיסור הטלטול, מפני שאין איסור.

ערוך השולחן, לעומת זאת, פוסק שגם כאשר יש גרף של רעי, עדיף שנכרי או קטן יטלטלו, וכך למנוע מכך שהגדול יטלטל.

הגר"מ פיינשטיין מסכים עם העיקרון, אך חולק על העדפתו שקטן יטלטל, מפני שיכול להיות בכך נזק חינוכי משמעותי, שהקטן יחשוב שמותר לו לטלטל מוקצה.

קוץ ברשות הרבים

תלמוד בבלי מסכת שבת דף מב עמוד א

אמר שמואל: מכבין גחלת של מתכת ברשות הרבים בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ ... אמר רבינא: הלכך קוץ ברשות הרבים - מוליכו פחות פחות מארבע אמות, ובכרמלית אפילו טובא

רש"י מסכת שבת דף מב עמוד א

גחלת של מתכת - שמשליכין לחוץ פסולת של ברזל, דלא שייך כבוי בהכי מדאורייתא, ומדרבנן אסורה, והיכא דאיכא נזקא לרבים - לא גזרו על השבות אבל לא של עץ - דאיסורא דאורייתא היא, וחייב סקילה. קוץ ברשות הרבים מוליכו פחות פחות מארבע אמות - עד שישלקנו לצדי רשות הרבים, דאיסורא דרבנן הוא. ובכרמלית - דטלטול דידיה דרבנן. אפילו טובא - יעבירונו בעקירה אחת

חברותא שבת דף מב עמוד א

אמר שמואל, מכבין בשבת גחלת של מתכת הנמצאת ברשות הרבים, בשביל שלא יזוקו בה רבים, אבל לא גחלת של עץ. ההיתר לכבות גחלת של מתכת הוא, כיון שמן התורה אין חיוב מלאכת מכבה אלא כשמכבה אש הבוערת בעץ כדי שלא תכלה האש את העץ לגמרי וישאר לו פחם. אבל כשמכבה אש שלא לצורך עשיית פחם, אין זאת מלאכת כבוי ... אמר רבינא: כיון שהתירו שבות במקום היזקא דרבים, הלכך, קוץ המצוי ברשות הרבים, ומזיק לרבים, מוליכו פחות פחות מדי אמות ברשות הרבים. כי אף על פי שאסור מדרבנן להוליך פחות פחות מדי אמות, התירו חכמים במקום היזקא. ובכרמלית, מותר להוליך את הקוץ אפילו טובא [יותר מארבע אמות בבת אחת], כי העברת חפץ ד' אמות בכרמלית אסורה רק מדרבנן

מדוע הגמרא מבחינה בין גחלת עץ וגחלת מתכת? מהקשר הגמרא נשמע שהחילוק בין גחלת עץ וגחלת מתכת הוא שכיבוי גחלת עץ הוא איסור דאורייתא ואילו כיבוי גחלת מתכתית הוא איסור דרבנן (ראו בדברי רש"י וחברותא לעיל).

אך הבה"ג הציע פירוש אחר –

ספר הלכות גדולות סימן ז' - הלכות שבת פרק עשרים וארבעה עמוד קלט

שמואל, מאי שנא דשרי גחלת של מתכת ואסור גחלת של עץ? אלא שמואל בין בגחלת של מתכת ובין בגחלת של עץ כר' יהודה סבירא ליה, ובשביל שלא יזוקו בה רבים בעלמא דקאמר, אי לאו היוזק רבים הכי נמי דאסור, גבי גחלת של עץ לית בה היוזק רבים, מאי טעמא, כמה דלא כביא אית בה סומקא וקא חזו לה רבים ולא אתי לאיתזוקי בה, גחלת של מתכת, אף על גב דאזיל סומקא קליא ולא חזו לה ואתי לאיתזוקי בה

❖ הרחבות – שיקוליו של הבה"ג והקושי בהם

מדברי הבה"ג עולה שההבחנה בין גחלת עץ ומתכת אינה הבחנה בין מלאכה האסורה מדאורייתא ומלאכה האסורה מדרבנן, אלא בין רמות סיכון שונות. גחלת עץ נראית חמה כל עוד חומה בה, ועל כן ידעו הציבור להיזהר. גחלת מתכת, לעומת זאת, אינה בהכרח ניכרת בחומה, ועל כן הסיכון שאנשים ייזקו ממנה גדול יותר.

הריב"ש חלק על העולה מדברי הבה"ג, שמשמע ממנו שניתן להתיר איסור דאורייתא אם הוא מסכן את הרבים (עיין בהרחבות), אך הסכים שהבחנתו גם דרושה בכדי להתיר –

שו"ת הריב"ש סימן תא

וכי התירו לפנות הדרכים ולסקלם מאבן פחות מד"א, או בכרמלית אפי' טובא כדי שלא יכשלו בהן הרבים? הא ודאי לא, שהרי דבר הנראה לעין הוא, והעוברים לא טח מראות עיניהן. ולא אמרו אלא בקוץ שהוא דבר בלתי נראה ומזיק מאד. וכן גחלת של מתכת, לא מפני שיכשל בה אדם, אלא מפני שלא יכוח בה. וכבר פירש הרב בעל הלכות ז"ל טעם החרת גחלת של מתכת מפני שאין חומס נכר, לפי שאף בתר דאזיל סומקא עדיין יש בה כח לשרוף. ומפני זה יוזקו בה רבים מבלי מביין. אבל גחלת של עץ, כל זמן שיהיה בה כח לשרוף תהיה אדומי ויכירו בה הרבים. ואף על פי שיש לדקד' עליו במה שנראה מדבריו להתיר אפי' אסורי דאוריית' מפני נזק הרבים. והוא דבר תמה להתירו כי אם מפני סכנת נפשות. מ"מ דבר ברור הוא מפירושו שאין ראוי ליקרא נזק הרבים כי אם בדבר שאינו נכר שההזק מצוי בו

אמנם לעצם ההבחנה בין גחלת מתכת ועץ, דברי רש"י נכונים – אסור לכבות גחלת עץ בכל מקרה, מפני שזהו איסור דאורייתא. אך גם האסור מדרבנן הותר רק אם סבירות הנזק משמעותית. במידה והסיכון גלוי לעין כל, הריב"ש פוסק שאין הצדקה להתיר איסור דרבנן. המשנ"ב (ס"ק ע"ה) פסק כמותו, ובמצבים שהמזיק ניכר התיר רק לטלטל את המזיק מן הצד.

❖ הרחבות – תשובת במראה הבזק – הגדרת צער הרבים כפיקוח נפש כבסיס להיתר התנהלות מערכות בטחוניות בשבת

הגמרא סיימה בהשוואה בין טלטול הגחלת לבין טלטול קוץ. וכך נפסק –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף יח

קוץ המונח ברשות הרבים, מותר לטלטלו פחות פחות מדי' אמות; ובכרמלית מותר לטלטלו להדיא, משום דחיישינן שמא יוזקו בו רבים, ובמקום הזיקא דרבים לא גזור רבנן שבות

כבר פגשנו את ההלכה הזאת בדברי הרמ"א, שהעיר על כל הדיון על טלטול שבירי כלים –

גהות הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף ו

ואם נשברו במקום שיכולים להזיק, כגון זכוכית שנשברה על השלחן או במקום שהולכין, מותר לטלטל השברים כדי לפנותן שלא יזוקו בהם

ניסוח ההיתר הוא "קוץ ברשות הרבים, מותר לטלטלו" וכו'. מדוע? אפשרות אחת היא שבאים ללמדנו באיזה אופן מותר לטלטל את הקוץ אפילו ברשות הרבים, מקום בו אסור מדאורייתא לטלטל ד' אמות. אפשרות שניה היא שההיתר הוא רק אם יש חשש פגיעה ברבים. כך גם עולה מדברי שמואל על הגחלת – ההיתר הוא "בשביל שלא יזוקו בה רבים". וכן בלשון השולחן ערוך אודות טלטול בכרמלית – "במקום הזיקא דרבים לא גזור".

דברי הרמ"א, לעומת זאת, מדברים על זכוכית שנשברה על שולחן, דבר שלכאורה קורה ברשות היחיד! הגר"ז מלאדי ביאר שגם הרמ"א התכוון למקום בו עוברים רבים –

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן שח סעיף כח

כל השברים האסורים בטלטול אפילו אותן שאינם ראויים לשום מלאכה אם הם מונחים במקום שיכולים להזיק כגון כלי זכוכית שנשברו על השלחן או במקום שהולכין מותר לטלטל השברים כדי לפנותם שלא יזוקו בהם רבים שבמקום הזיק הגוף של רבים לא גזור על איסור מוקצה ואפילו על איסור טלטול בכרמלית כמו שיתבאר

הגרש"ז מגדיר מהם "רבים", ומדבריו מובן מהו החילוק בין רבים ובודדים –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק כה הערה מו

שמעתי מהגרש"ז אורבך זצ"ל דמכיוון שמצינו בכמה מקומות בש"ס ד"רבי"ם – היינו שלושה, מסתבר דבדרנן יש להקל בכה"ג דשכיח היוקא. אך אם כל האנשים שעלולים להינזק נמצאים במקום אחד, ואפשר להזהירם לבל ייכשלו, אסור לעבור על אף איסור דרבנן. ובבית שתינוקות מצויים – גם כן חשיב כרבים

מצד אחד, הגרש"ז מקל ומגדיר שלושה כ"רבים". אך משמעותי יותר בדבריו הוא העיקרון העומד מאחורי היתר הסילוק כאשר המפגע נמצא במקום רבים. טעם ההיתר הוא מפני שכאשר עוברים אנשים רבים, קשה למנוע את הנזק, אלא על ידי הסרתו. הגרש"ז מסיק מכך שבמקום בו ניתן להזהיר את כל הנמצאים בצורה מהימנה (דבר שלא יקרה אם יש ילדים קטנים), אין הצדקה להתייחס למקום זה כמקום של רבים. שורש סברא זו מחזיר אותנו לסיוגו של הריב"ש. מוצדק לעבור על האיסור רק כאשר קשה למנוע את הפגיעה מהמפגע. לכן הריב"ש פוסק שאם המפגע ניכר לכל אין הצדקה לטלטלו, והגרש"ז פוסק שאם ניתן להזהיר את כל השוהים (באופן יעיל), אין הצדקה לטלטל את המפגע.

❖ הרחבות – חילוקו של הפרי מגדים

**רבנות
שו"ע סימן ש"ח סעיפים
י"ח, ל"ד-ל"ז**



סיכום

גרף של רעי

במסכת ביצה (דף ל"ו ע"ב) שמואל אומר שמותר לפנות גרף של רעי ועביט של מי רגליים. בגמרא מבואר שהיתר זה אינו מוגבל רק לדברים אלו, אלא לכל דבר שלא נעים להיות בקרבתו (כמו עכבר מת), וכן שמותר לטלטל את הלכלוך ישירות, ולא בהכרח באופן עקיף על ידי טלטול הכלי בו הוא נמצא. מהגמרא במסכת שבת (דף קכ"א ע"ב) עולה שהגדרת גרף של רעי המותר בטלטול תלויה גם במיקומה. אינו דומה טינופת הנמצאת בבית לטינופת הנמצאת בחצר האחורית (גם אם הקטן עלול להגיע אליה, עדיף למנוע את הגעתו ולא לטלטל, כמבואר שם), וכן על זה הדרך. הדברים הללו נפסקו ברמב"ם ובשו"ע.

גדרי גרף של רעי

בגמרא (דף קכ"ד ע"א) רב ספרא אומר שלכולי עלמא מותר לפנות את הכלים המלוכלכים מהשולחן מכיוון שהם בבחינת גרף של רעי. מכאן אנו למדים שגרף של רעי כולל גם צלחות מלוכלכות. המרדכי מביא מחלוקת אם מותר לפנות נר שדלק בכניסת שבת מפני שהוא מטונף, כגרף של רעי, או שרק לאיסטניסים מותר. הרמ"א פוסק שיש אומרים שלאיסטניסים מותר לפנות את הנר, והמחמיר לא הפסיד. הב"ח עונה כנגדו שאמירה זו אינה משקפת את מחלוקת הראשונים. לכולי עלמא מותר לאיסטניסים לפנות את הנר. המחלוקת היא אם כל אחד יכול לפנות, או רק איסטניסים. לגבי האמירה "המחמיר לא הפסיד" הב"ח מציין שזו טעות. הציטוט הנכון הוא "המחמיר יחמיר לעצמו, והמקל לא הפסיד"! הפוסקים (מג"א, משנ"ב) פסקו כב"ח. אם כך, מתברר שלפי רוב הפוסקים, הגדרת המאוס שמותר לטלטל מחמת מיאוסו רחבה בהרבה. לפי הב"ח ורוב הפוסקים, מותר לטלטל צלחות מלוכלכות וכדו', ונראה שלפי רוב הפוסקים, לאיסטניסים ניתן להקל עוד יותר מכך. הגר"מ פיינשטיין אומר שאין מקום להגדרה מדויקת של מיאוס. הכל תלוי ברמת האיסטניסות. הכל תלוי בזמן ומקום, לפי התקופה, ולפי המיקום ביחס לנוכחות של האנשים. הר"ן בשם הרשב"א מביא דוגמא לכך – כאשר אדם מטאטא את ביתו, רף המיאוס נמוך בהרבה מאשר מה שאדם מוכן לסבול שיהיה בחצרו. הגרש"ז מרחיב את ההיתר הזה למצבים פשוטים יותר. במקרה שמוקצה מפוזר במקום שאורחים עומדים להגיע אליו, מותר לפנות את המוקצה, למרות ש"אובייקטיבית" במצב אחר אדם זה לא היה רואה בכך משהו מאוס.

הרב מנדל בינקה (דבריו מובאים בספר אור הפנינים) העיר שהרמב"ם והשו"ע הזכירו דברים שהם מאוסים אובייקטיבים – קיא וצואה ודומיהם. על כרחנו שהם דיברו על דברים שאינם מצויים בסביבת אנשים, ואף על פי כן הם מאוסים מחמת עצמם. כאמור, אם מדובר בטינוף הנמצא בסביבת אנשים, רף המיאוס נמוך משמעותית מכך.

עשיית גרף של רעי לכתחילה

במסכת ביצה (דף כ"א ע"ב) רבינא אומר שחלק מאיסור הזמנת נכרים לביתו בשבת הוא שמן הסתם שהנכרי ישאיר אחריו סתם יינם, וההיתר היחיד לטלטל את היין הוא מפני שהוא כגרף של רעי, שאמנם מותר לטלטלו, אך אסור לייצר את ההיתר הזה לכתחילה.

ערוך השולחן מתלבט אם באיסור זה כלול השארת הגרף של רעי מערב שבת, כאשר היה מסוגל למנוע את קיומו בשבת. ברם, הרמב"ן (הובא בשטמ"ק) נאמר שאין צורך לצאת מגדרנו כדי למנוע את היווצרות הגרף של רעי. אסור רק לעשות פעולות נוספות שייצרו את ההיתר.

הרמב"ם פוסק שאם עשה גרף של רעי, מותר לטלטלו. המגיד משנה מוכיח זאת מעצם האיסור – אם אסור לטלטל את הגרף של רעי אם יצר אותו לכתחילה, למה שיהיה אסור?

בהמשך המסכת (דף ל"ו ע"ב) מסופר שלאביי הייתה דליפה בבית הריחיים, המקום בו טחן את התבואה. כל עוד הדליפה הייתה במקום עבודתו, מקום שמן הסתם לא שהה בו בשבת, לא הייתה הצדקה הלכתית לטפל בנזק ובלגן שהדליפה יצרה. רבה המליץ לאביי להעביר את מיטתו לשם, וכך תהיה הצדקה להתייחס למה שהדליפה יצרה כגרף של רעי. אביי היסס מיישום ההמלצה, מכיוון שאסור לייצר גרף של רעי לכתחילה. בית הריחיים התמוטט, ואביי הצדיק את הדין על עצמו, שהיה לו לשמוע לדברי רבו.

מעשה זה לכאורה סותר את הסוגיה הקודמת – לכאורה דברי אביי נכונים, ולא דברי רבה, שהרי אסור לעשות גרף של רעי לכתחילה!?

בראשונים נאמרו שלושה תירוצים –

- א. רמב"ם – אכן הלכה כאביי. בכל זאת, כאשר בית הריחיים קרס, אביי הצדיק את הדין, אך ההלכה כמותו, ולא כרבה.
- ב. במקום הפסד מותר ליצור גרף של רעי.
- ג. אסור ליצור את המציאות של גרף של רעי, אך אם המציאות קיימת, מותר לפעול כך שהיא תוגדר הלכתית כגרף של רעי (על ידי שינוי מקומו וכדו').

שני התירוצים האחרונים הובאו על ידי הרשב"א והתוספות. המאירי ביאר כתירוץ האחרון, ואילו רש"י דחה אותו מפורשות. השו"ע דרש את שני התנאים – אם מציאות הגרף של רעי כבר קיימת, מותר לשנות את מקומו כדי שתוגדר הלכתית כגרף של רעי.

טלטול הטינופת בעקיפין

בגמרא במסכת שבת (דף קכ"א ע"ב) ובמסכת ביצה (דף ל"ו ע"ב) עולה הוה-אמינא שהיתר טלטול הגרף של רעי מותנה בכך שהמוקצה המאוס נמצא בתוך כלי, וכך לא מטלטלים אותו ישירות. הגמרא בשני המקומות מסיקה שהטלטול הותר גם ישירות, אך עולה כאן שישנו יתרון הלכתי בטלטול המוקצה המאוס בצורה עקיפה.

רעיון מעין זה עלה במשנה (פרק כ"א משנה ג'), שם חלקו תנאים אם מותר להסיר את העצמות והקליפות מהשולחן ישירות, או שמא יש להגביה את השולחן ולנערו. הרשב"א מבאר (בתירוץ השני) שהיתר ניעור הטבלה מבוסס על ההיתר של טלטול גרף של רעי. השו"ע פוסק שאם העצמות והקליפות אינן ראויות למאכל בהמה, ינער את הטבלה ויפילם. האליה רבה מתלבט אם כוונתו במצב גבולי (שאינן בהם מיאוס המצדיק את הגדרתם כגרף של רעי), או שמא אפילו אם הם מוגדרים כגרף של רעי, עדיין יש הנחיה שעדיף לטלטלם באופן עקיף שכזה.

באשל אברהם (בוטשאטש) מתיר לגרש חתול מהבית מפני החשש שישאיר בבית טינוף, אך אומר שיש לגרשו על ידי גערה, ולטלטלו רק אם ניסיון זה לא מצליח. שוב אנו רואים שלמרות שיש היתר גרף של רעי, עדיף לגרש בגערה ולא לטלטל. הגרש"ז חלק על כל זאת. הוא פוסק שטלטול גרף של רעי הוא בבחינת "הותרה", ולא "דחוויה". כלומר – משהוגדר הלכתית כגרף של רעי, יש היתר מוחלט לטלטלו, ואין צורך למעט באיסור הטלטול, מפני שאין איסור.

ערוך השולחן, לעומת זאת, פוסק שגם כאשר יש גרף של רעי, עדיף שנכרי או קטן יטלטלו, וכך למנוע מכך שהגדול יטלטל. הגר"מ פיינשטיין מסכים עם העיקרון, אך חולק על העדפתו שקטן יטלטל, מפני שיכול להיות בכך נזק חינוכי משמעותי, שהקטן יחשוב שמותר לו לטלטל מוקצה.

קוץ ברשות הרבים

במסכת שבת (דף מ"ב ע"א) שמואל אומר שמכבים גחלת מתכת, אך לא גחלת עץ. רבינא מסיק מכך שמותר לטלטל קוץ ברה"ר באופן שעובר על איסור דרבנן.

מהי ההבחנה בין גחלת עץ וגחלת מתכת? מהקשר הגמרא נשמע שהחילוק בין גחלת עץ וגחלת מתכת הוא שכיבוי גחלת עץ הוא איסור דאורייתא ואילו כיבוי גחלת מתכת הוא איסור דרבנן. אך הבה"ג הציע שהחילוק הוא בין גחלת שחומה ניכר וגחלת שאין חומה ניכר. מכך עולה שהיתר טלטול הקוץ מותנה בכך שסבירות הנזק משמעותית, מכיוון שקשה להבחין בו,

אחרת אין היתר לטלטלו. הריב"ש פוסק שודאי שהחילוק בגמרא הוא בין דאורייתא ודרבנן, ובכל זאת חילוקו של הריב"ש נכון – מותר לטלטל רק קוץ שקשה להבחין בו. השו"ע פסק שמותר לטלטל קוץ ברה"ר. אך הרמ"א התיר להסיר שברי זכוכית מהשולחן אם הם מסכנים. האם היתר טלטול הקוץ מותר בכך ששוהים שם רבים? בשו"ע הרב מציג שגם הרמ"א מודה שמותר לטלטל רק במקום ששוהים בו רבים. הגרש"ז מבאר שבמקרה זה שלושה יוגדרו כ"רבים". אך הוא חזר ליסוד שעלה בריב"ש – ההיתר הוא רק אם יש קושי להזהיר את שלושתם לבל ייזקו. אם אין קושי להזהיר אותם, הרי שחשש הפגיעה הרחוק אינו מצדיק את הטלטול.

בשיעור זה סיימנו את דיני מוקצה מחמת גופו. בשיעור הבא נעבור לדיני מוקצה מחמת חסרון כיס.